

Pia Šmalcelj Novaković

Institut za arheologiju, 1000 Zagreb
piasmalcelj@gmail.com

Prethodno priopćenje
(primljeno 5. kolovoza 2018.)
UDK 904:726.821
(497.562Kosinj)«653/654«

KOSINJ - ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA S KRAJA 20. STOLJEĆA

Područje Kosinja spominje se u povijesnim izvorima još od druge polovice 11. stoljeća i nema sumnje da je dolina bila od velike važnosti u srednjovjekovnoj Hrvatskoj, što se očituje osnivanjem prve hrvatske tiskare, kao i indicijama da je ovdje bilo sjedište bana. Međutim, nikada nisu provedena značajna arheološka istraživanja koja bi doista pokazala više o srednjovjekovnom naseljavanju ovog kraja, iako je izgradnja akumulacijskog jezera u području Gornjeg Kosinja planirana još od kraja 20. stoljeća. Manje je poznato da su u to vrijeme provedene pilot studije s ciljem utvrđivanja položaja za daljnja istraživanja kako bi se definirala i zaštitila arheološka baština. U ovom radu prikazani su rezultati iskopavanja 5 potencijalnih srednjovjekovnih lokaliteta: Antun Padovanski-Gornji Kosinj (novovjekovno groblje), kapelica sv. Ane-Gornji Kosinj (grob stariji od srednjovjekovne crkve), Mlada Nediljica-Mlakva (novovjekovno groblje), Mlakvena greda (romanička crkva i srednjovjekovni grobovi) i Krš, Trokutić-Staro groblje (srednjovjekovno groblje).

Ključne riječi: Gornji Kosinj, Mlakva, Mlakvena greda, Krš-Staro groblje, novovjekovno groblje, postosmanlijsko, srednji vijek

Kosinjska dolina ili bolje rečeno, prostor Kosinja, za mnoge je istraživače vezane uz našu nacionalnu povijest i književnost prostor koji ne prestaje fascinirati i pozivati na otkrivanje njegovih tajni.¹ Obično se važnost

¹ Rad je nastao u okviru projekta Život na rimskoj cesti – komunikacije, trgovina i identiteti na rimskim cestama u Hrvatskoj od 1. do 8. st. (UIP-05-2017-9768) koji se

Kosinja u našoj kulturnoj baštini ponovno »otkriva« i naglašava kada se u javnosti aktualizira rasprava oko potapanja Kosinjskog polja pod akumulacijskim jezerom, kao što je slučaj i ovaj put²: već od osamdesetih godina 20. stoljeća predviđeno je akumulacijsko jezero u Gornjem Kosinju, smješteno u donjem toku rijeke Like, nizvodno od akumulacije Kruščica (Šmalcelj, Šarić, 1988). Međutim, ono što je javnosti, ali i struci manje poznato jest da su prije točno 30 godina na kosinjskom području zaista i poduzeta mala, sondažna arheološka istraživanja upravo s ciljem otkrivanja tragova života iz prethodnih razdoblja, kako kulturna baština ne bi završila na dnu akumulacijskog jezera i prije nego smo je imali prilike upoznati.

Naime, 1987. godine arheolog Ivan Šarić iz tadašnjeg Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture Zagreb osmislio je projekt *Zaštitna arheološka istraživanja na području budućeg akumulacijskog jezera u Gornjem Kosinju, općina Gospić* s idejom rekognosciranja i probnih istraživanja Kosinjske doline, potaknut sve glasnijim prijedlozima državnih institucija o poplavljanju doline zbog akumulacijskog jezera HEP-a. Kosinjska dolina rijekom Likom je podijeljena na dva reljefno različita dijela: Gornji Kosinj i dolina Kosinjskog Bakovca, izravno ugroženi nastankom akumulacijskog jezera sa zapadne strane Like te reljefno razigranije područje sela Mlakva istočno od rijeke (Šarić, Šmalcelj, 1988). Napori su rezultirali rekognosciranjem prostora³ i nizom istraživanja 1988.-1989. koja su se fokusirala na prapovijesno i srednjovjekovno razdoblje: prapovijesna istraživanja dala su vrlo dobre rezultate i rezultati nekih su i objavljeni⁴. Međutim, o

pod pokroviteljstvom Hrvatske zaklade za znanost izvodi na Institutu za arheologiju u Zagrebu (voditeljica: dr. sc. Ivana Ožanić Roguljić).

- 2 Vidi niz članaka u medijima na tu temu u 2018. godini:
<http://www.energetika-net.com/vijesti/energetsko-gospodarstvo/hep-od-drzave-dobio-zeleno-svjetlo-za-hes-kosinj-27050>,
- 3 Rukopisni zapis privatnog dnevnika Marije Šmalcelj: tokom rekognosciranja obilazi se niz manje poznatih položaja: Kloštar-Hum, između Otoka i Donjeg Kosinja, Crkvina sjeverozapadno od Perušića, ali i poznatija mjesta kao Lipovo polje, poznata kapela sv. Vida u Kosinjskom Bakovcu i pravoslavna crkva sv. Nikola -Zamost; rekognosciranje i razgovor s lokalnim stanovništvom daju rezultate samo u slučaju položaja »Krš- staro groblje«, o čemu će biti riječi kasnije u tekstu.
- 4 Prehistorijsko naselje gradinskog tipa na Marinoj glavici, konstatirani bedemi na bregovima Panos i Žagarova glavica te nekropola naselja na Panosu, Plešina glavica

*Slika 1. Ivan Šarić u ulozi
terenskog fotografa
(Marija Šmalcelj)*

rezultatima pokušaja nalaza srednjovjekovnih lokaliteta postoji samo preliminarni izvještaj i crtica o Mlakvenoj gredi (Šarić, Šmalcelj 1988; Šmalcelj 1992): očuvana dokumentacija otkriva i zašto je tome tako - prema promemoriji iz 1989/90. istraživači su već imali i razrađen plan nastavka istraživanja, ali uslijed ratnih zbivanja do toga nikada nije došlo. Treba napomenuti kako su sve srednjovjekovne položaje istraživali spomenuti Ivan Šarić i Marija Šmalcelj, profesorica srednjovjekovne arheologije na Odsjeku za arheologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu (Sl. 1).

Nakon 30 godina, zahvaljujući trudu dr. sc. Tatjane Kolak, ravnateljice Muzeja u Gospiću, lociran je veći dio zagubljenih nalaza i skupljena dokumentacija istraživanja možebitnih srednjovjekovnih položaja: upravo zbog ugroženosti kulturne baštine Kosinja, odlučili smo ukratko prikazati rezultate tih istraživanja, napominjući kako je velik dio dokumentacije, kao i određeni dio nalaza, zagubljen. Stoga bih ovaj rad, umjesto pregleda

u Gornjem Kosinju (Bakarić 1988:158-9).

dosadašnjih istraživanja, okarakterizirala kao pokušaj rekonstrukcije rezultata istraživanja kosinjskog kraja koncem 20. st.

Kosinjski prostor bio je dio srednjovjekovne župe Bužani, ponekad nazivane i Buška župa: prvi put se župa spominje u darovnici kralja Petra Krešimira IV. koji župe Bužani, Bočac i Gacka dodjeljuje rapskom biskupu (Birin, 2015); prema splitskom prijepisu povelje o osnivanju Krbavske biskupije iz 1185. godine, Bužani su od osnivanja bili dio Krbavske biskupije. Trogirski prijepis iste povelje pak Bužane ne navodi kao dio Krbavske, nego Senjske biskupije⁵, no prema dozvoli krbavskom biskupu za skupljanje desetine po Lici i Bužanima, jasno je da šezdesetih godina 14. stoljeća više nema sumnje kako je kosinjski prostor dio Krbavske biskupije. Također, nakon 1185. ne pojavljuje se više nijedan dokument koji Bužane definira kao dio Senjske biskupije (Bogović, 1988). Pitanje izvorne pripadnosti Bužana Krbavskoj biskupiji važno je zbog stava da su u sastav Krbavske biskupije po osnutku ušle one župe koje su prije bile pod kontrolom splitskog nadbiskupa. Na prostoru Bužana postojala su tri samostana, prema karti svi su bili smješteni u ili u blizini Kosinja: zna se da je postojala opatija sv. Marine ili Marije u Bužanima, a pretpostavlja se da je u 15. stoljeću postojao pavlinski samostan (Bogović, 1988; karta 1). Kosinj je svakako najpoznatiji po poznatoj kosinjskoj tiskari u kojoj je zasigurno tiskan Brevijar po zakonu rimskog dvora iz 1491., druga ikad tiskana knjiga na hrvatskom jeziku, dok neki smatraju kako je i Misal po zakonu rimskoga dvora iz 1483. tiskan na istom mjestu (Bratulić, 1988). Nakon pada Bosne, intenziviraju se osmanske provale u ovaj kraj, a nakon slavne i tragične Krbavske bitke 9. 9. 1493., cijeli prostor pada pod osmanlijsku kontrolu (Šišić, 1920). Prostor je službeno oslobođen i predan habsburškim vladarima mirom u Srijemskim Karlovcima 1699., iako su Osmanlije već 1687. većinom bili protjerani iz ovih krajeva i prostor Krbave se faktički smatrao oslobođenim. Prostor Like u sastav države ulazi pod izravnom kontrolom bečkog dvora, a zatim je promptno ušla u sastav Vojne krajine (Šišić, 1920).

5 Više na temu izvorne pripadnosti Bužana Krbavskoj ili Senjskoj biskupiji, vidi rad Kovačić, Slavko: Splitska metropolija u dvanaestom stoljeću, u: Krbavska biskupija u srednjem vijeku, Rijeka-Zagreb 1988.

Kako kosinjski prostor nikada dotada nije bio predmetom značajnije arheološke aktivnosti, 1987. izvedeno je podrobno rekognosciranje prostora, prije svega pažljivim iščitavanjem povijesnih izvora, terenskim pregledom i razgovorom s lokalnim stanovništvom⁶; međutim, kako je već i činjenica dala naslutiti, da od toponima koji se spominju u povijesnim izvorima od 11. do 16. stoljeća do danas ostaje samo toponim Kosinj, uslijed potpune izmjene stanovništva za i nakon vremena osmanlijske okupacije, rekognosciranje nije dalo značajnije rezultate. Iz tog razloga istraživači su svoje napore fokusirali na položaje već postojećih crkava, nadajući se kako se na navedenim položajima ipak radi o kontinuitetu sakralnoga mjesta, osobito s obzirom na geografske značajke područja u smislu zaštićenosti od plavljenja rijeke Like (Šarić, Šmalcelj, 1988).

Probna, sondažna istraživanja položaja koji su trebali otkriti nešto više o naseljenosti Kosinja u srednjem vijeku provedena su 1988. i fokusirala su se na nekoliko pozicija, prije svega crkvu/kapelicu sv. Ane u Gornjem Kosinju, crkvu sv. Antuna Padovanskog i crkvu Mlade Nedelje (Mlade Nediljice) u Mlakvi. Probna istraživanja Mlakvene grede provedena su 1989. i naglo su prekinuta dojavom o devastaciji starog groblja u Markovcu, prema zaštitnoj mjeri Konzervatorskog zavoda već poznatom kasnosrednjovjekovnom lokalitetu. Ekipa je hitno preseljena na položaj koji će u arheološkoj literaturi postati poznat pod nazivom Podum – sv. Marko, a voditelji vjerojatno nisu ne slutili kako oni više nikada neće nastaviti istraživanja na prostoru Kosinja⁷.

Župna crkva sv. Antuna Padovanskog, Gornji Kosinj

Crkva svetog Antuna Padovanskog u Gornjem Kosinju nalazi se na strmom uzvišenju oko kojeg se smjestilo selo. Nastala je kada je osnovana i istoimena župa, 1692. godine. Početkom 20. stoljeća kompletno je adaptirana, pa nam je njen izvorni izgled nepoznat. Danas je to jednobrodna crkva s

6 Rukopisni zapis privatnog dnevnika Marije Šmalcelj. Pri rekognosciranju, istraživači se vode knjigom Franza Juliusa Frasa: *Vollständige Topographie der karlstädter Militärgränze*, Beč, 1835.

7 Vidi članak u: Večernji list, 29. 7. 1989., »Arheološka istraživanja u Lici. Vrijedni nalazi«, J. Cvetković

pentagonalnom apsidom, zvonikom ispred pročelja i pročeljem, orijentirana prema sjeverozapadu. Uz svetište je smještena dvoetažna sakristija, a crkva je ograđena cinkturom⁸.

Tijekom probnih istraživanja otvorene su 2 sonde na platou sjeverno od crkve (Sl. 2); iako ne postoji crtež koji bi točno prikazivao odnos crkve i sonde, čini se kako su sonde bile postavljene pred ulazom, uz gromobranski zid crkve. Ustanovljeno je kako crkva počiva na podzidu od lomljenog kamena i žbuke s mnogo vapna kroz koji se probija kamen živac. Živac 2 metra od crkve blago pada na dubinu od 20-50 cm, a zatim naglo na 120 cm dubine. U sondi 1 zabilježeni su grobovi 1, 2, 3, 4 i 6 te neoznačeni grob ispod groba 1. Od toga je u grobovima 3-6 istražena samo lubanja jer se ostatak skeleta podvlačio pod profil; svi su grobovi bili ukopani na relativnoj dubini od 1,10 do 1,30 m, od čega je recentni nasip bio dubine 60-ak centimetara. U sondi 2, dimenzija 4×4 m, sjeverno od gromobrana, pronađeni su grobovi 7 i 8, od kojih je grob 7 istražen do zdjelice jer se ostatak skeleta podvlačio pod profil sonde, dok je lubanja pokojnika iz groba 8 bila dislocirana kasnijim ukopom u sanduku; nemamo podataka o relativnoj dubini ukopa u ovoj sondi. U sondi 2 uočene su i 2 dislocirane lubanje.

Nešto više o položaju skeleta možemo reći samo u slučaju grobova 1 i 8⁹. Kod groba 1, lijeva šaka, čini se, bila je položena visoko na prsnom košu, a desna na zdjelici, dok je u grobu 8 bilo obrnuto - desna je šaka bila visoko na prsima, a lijeva položena na trbuh. Nemamo podataka o spolu pokojnika, a i prema nalazima ne možemo s potpunom sigurnošću ustanoviti spol, osim u jednom slučaju. Svi su grobovi bili orijentirani u smjeru zapad-istok i svi su pokojnici/e bili položeni u lijes.

Nalaze iz grobova možemo svrstati u četiri kategorije: pogrebna oprema, dijelovi odjeće, nakit i devocionalije. Pogrebnu opremu čine masivni kovani željezni čavli kao jedini trag postojanja lijesa, osim komadića daske iz groba 4: sveukupno 54 primjerka, većinom duljine 5-8 cm (jedan fragment

8 Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske

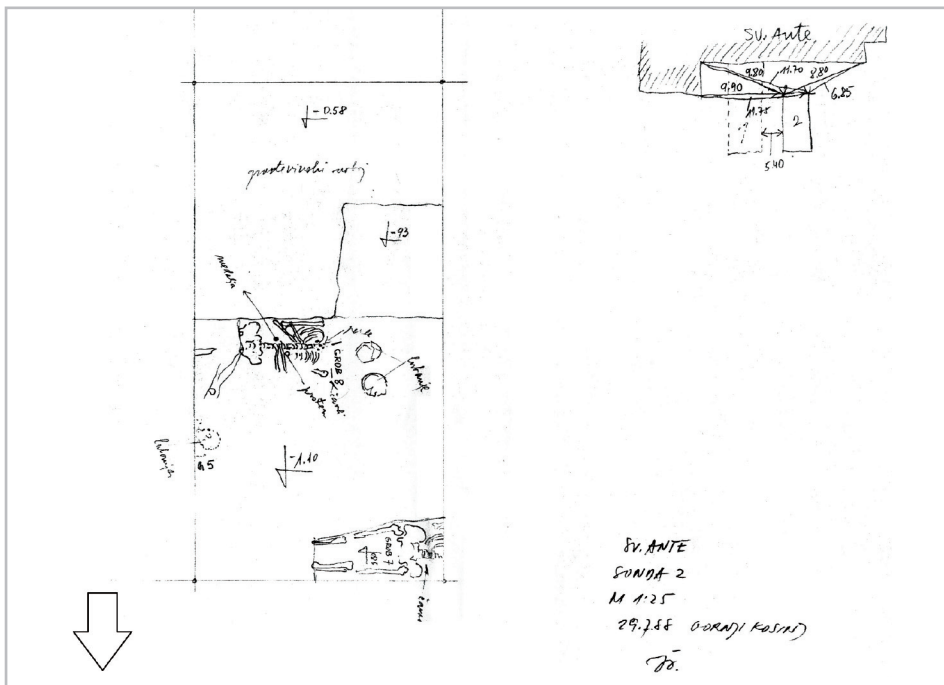
9 Grobovi 2, 3, 4 i 7 nisu istraženi u dovoljnoj mjeri, a crtež groba 5 se ne nalazi u očuvanoj dokumentaciji.

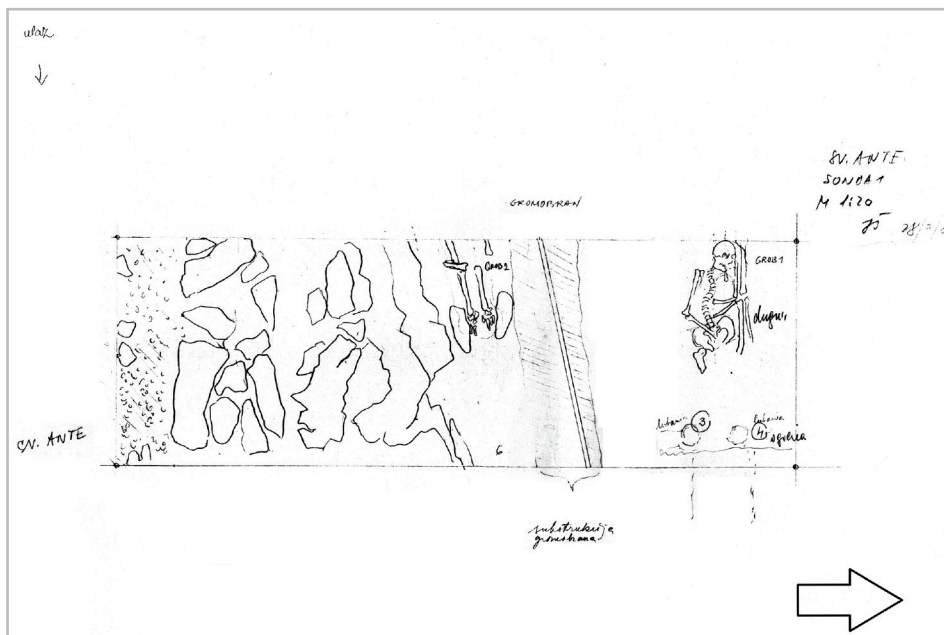
Sl. 2.: Crkva sv. Ante Padovanskog (iz Prostornog plana općine Perušić)

je dužine 2,5 cm) nađena su u svim istraženim grobovima, pa i uz dislocirane lubanje bez grobnog broja.

Drugu kategoriju nalaza čine dijelovi odjeće, tj. gumbi i spona (Sl. 3). Šest okruglih brončanih gumba na željeznoj bazi pronađeno je uz lumbalne kralješke skeleta iz groba 1, dok je u grobu 2 pronađeno nekoliko spona, takozvanih »babeka i dedeka« ili »parića« u vrlo lošem stanju. »Parići«, dvodijelne dvopetljaste kopčice koje bi se šivale na odjeću, a zatim ju povezivale, zatvarajući se spajanjem petlje i kukice, smatraju se funkcionalnim predmetom čija upotreba traje od srednjeg vijeka pa do u današnje dane, dakle nemaju datacijsku vrijednost, iako se često pojavljuju na novovjekovnim grobljima (Azinović Bebek, 2009). Gumbi iz groba 1 vjerojatno već pripadaju modernom vremenu; svakako su mlađi, jednostavniji tip okruglih gumba od onih, na primjer, iz istraživanja samostanskog sklopa sv. Nikole u Zadru koji potječu uglavnom s vojnih odora od početka 19. stoljeća te su oblikom i jednostavnošću bliži gumbima okvirno datiranim u drugu polovicu 19. i 20. stoljeća iz istih istraživanja (Bekić, 2017; sl. 1, sl. 3).

Slika 2a. sonda 1 (M=1:20, autorica: Marija Šmalcelj,
digitalna obrada: Ozren Novaković)

Slika 2b. sonda 2 (M=1:25, autorica: Marija Šmalcelj,
digitalna obrada: Ozren Novaković)

Svakako najbrojniju kategoriju nalaza čine perlice (sl. 4, sl. 5): pronađene su u grobu 1, 3, 4, 5 i 8. U grobovima 1 i 3 pronađena je po 1 staklena perla, dok ih je najviše bilo u grobu 4: za grobove 1 i 3 nemamo podataka o položaju nalaza u grobu, u grobovima 4 i 5 nanizane su na žicu i pronađene u predjelu vrata, ali u grobu 4 nađeni su tragovi predmeta od metala u kosi i nenanzane perle uz lubanju, dok su u grobu 8 nađene rijetko raspoređene po čitavom području prsnog koša, do kraja rebara. Položaj perlica u grobu vrlo je bitan zbog određenja njihove uloge: naime, kad su nađene u predjelu vrata, vjerojatnije je da su zaista bile perle, odnosno dio ogrlice. Kad su nađene u većem broju u blizini šaka ili rebara, vjerojatno se radi o krunici (Belaj, 2006). Međutim, ne treba zaboraviti kako grobovi 3 i 4 nisu istraženi do kraja, i u slučaju groba 3 moguće je da su, ako su ruke bile postavljene visoko na prsima, perlice skliznule ne prema donjem, već prema gornjem dijelu tijela, to jest pod vrat, a takvu mogućnost ne treba isključiti ni u grobu 8.¹⁰ Većinom su to okrugle i ovalne perlice malih dimenzija ($r=0,1, 0,3, 0,5$ cm) od staklene paste bijele, crvene, roze, zelene i morski plave boje. U manjem se broju pojavljuju i sitne drvene valjkaste perlice, kao i jedna perlica s ukrasom bijele valovnice po cijeloj površini. Zanimljiva je pojava nešto većih ovalnih perlica bijele boje ($r=0,5, 0,8$ cm), većinom sa sedefastim odsjajem koje izgledaju kao da su nastale spiralnim namotavanjem nepoznatog materijala; na dodir se čini da se ne radi o kosti, s obzirom na debljinu navoja ne čini se kako se radi o školjci, a i lakše su od onih od staklene paste. Treba naglasiti kako u grobu 4 nalazimo čak 48 primjeraka, dok su u grobu 8 prisutna 2, a u grobu 5 samo jedan primjerak dotičnih perlica. Pojava tako velikog broja perlica jedne vrste u grobu 4 vjerojatno se može povezati s nalazom privjeska (3×3 cm, sl. 4), vjerojatno ogrlice: radi se o privjesku od posrebrene bakrene legure koji se sastoji od dviju vitica od staklenih imitacija dijamanta u okruglim ulošcima koje

10 Ta mogućnost, smatram, može se provjeriti samo daljnjim istraživanjem lokaliteta i otkrićem većeg broja grobova kako bi se ustanovilo uolikoj se mjeri krunice i ogrlice pojavljuju u ostalim grobovima. Grob 4 zasigurno je imao ogrlicu jer je u njemu pronađen i njen privjesak.

Slika 3. Sv. Ante, s lijeva na desno: a) gumbi iz groba 1,
b) »pariči« iz groba 2 (Ozren Novaković)

Slika 4. Sv. Ante, s lijeva na desno: a) perle iz groba 3, b) sedefaste perle i
privjesak iz groba 4, c) perla iz groba 5, d) perle iz groba 8 (Ozren Novaković)

uokviruju središnji ovalni uložak sa staklenim umetkom¹¹; vitice izviru iz vrha privjeska, na kojem se nalazi kapljičasta petlja. Prema dostupnim podacima, brušenje dragog kamenja u stilu briljanta u Europi poznato je od kraja 17. stoljeća; u 18. stoljeću tako brušeno drago kamenje postaje vrlo popularno¹²; što znači da je privjesak mogao nastati najranije početkom 18. stoljeća¹³.

U grobu 8 nađene su, kao što smo već pisali, i perle raspoređene po prsnom košu: 8 cjelovitih i 9 fragmenata okruglih perli od crne, mat staklene paste ($r=0,8$, jedna perla je $r=0,5$ cm); s obzirom na to da takve perlice nisu nađene ni u jednom drugom grobu i da nisu bile pod vratom, a da je uz pojas nađena svetačka medaljica, moguće je da se radilo o krunici koja se raspala; sličan primjer krunice navodi Juraj Belaj prilikom obrade novovjekovnih nalaza iz sv. Martina na Prozorju (Belaj, 2006, sl. 2). Također, jedinstvena je i pojava valjkastih crvenih perli ($r=0,8$, dužina=0,9-1,1 cm) u grobu 8, a čini se da su od pečene zemlje; nađene su u predjelu vrata.

Upravo otkriće sitnih komadića bronce, kao i fragmenata sitnih brončanih federa, uz mnogo perlica od kojih dio nije bio nanizan i nađen pod vratom, upućuju na postojanje nekog oblika parte. Naime, u grobu 4 izdvojeno je nekoliko komadića metala »u kosi«¹⁴, dva fragmenta sitnih uvijenih federa

11 Na prvi se pogled činilo kako je dotični privjesak zapravo mogao biti gornji, oštećeni dio nekog stiliziranog križa. Međutim, tri sitna pupoljka ponize središnjeg ovalnog uložka upućuju kako se radi o stvarnom donjem kraju privjeska i nema tragova oštećenja koje bi navelo na zaključak da je privjesak odlomljen ili oštećen na sličan način; jedino oštećenje predstavlja ispadanje krajnjeg desnog staklenog uložka i oštećenje lijeve donje okvirne vitice.

12 Podatak pronađen na stranici Victoria & Albert Museum: History of jewellery: 18th-century jewellery« <https://www.vam.ac.uk/articles/a-history-of-jewellery>

13 Prema mišljenju dr. sc. Arijane Koprčine, voditeljice Zbirke metala Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu, privjesak bi mogao biti datiran najranije početkom 18. stoljeća, no najvjerojatnije ga treba datirati u prve dvije trećine 18. stoljeća. Predmet nema izrazitih stilskih obilježja osim dvije c volute na gornjem dijelu. Riječ je o samostalnom privjesku ili privjesku uz gornji dio koji nedostaje (možda srebrna rozeta spomenuta u bilješci 18). Vjerojatno je bio dio ogrlice iako je mogao biti i našiven na odjeću; oblikovanjem vezan uz građansku kulturu a ne etnografski kontekst. Na savjetima, ekspertizi i mišljenju zahvaljujem dr. sc. Koprčini.

14 Signatura uz nalaz

Slika 5. Sv. Ante, nenanzane perle nađene uz lubanju i tragovi možebitne parte iz groba 4 (Ozren Novaković)

i perle nađene uz samu lubanju (sl. 5). Treba napomenuti kako grob 4 brojem perlica nadilazi sveukupan broj perlica u svim ostalim grobovima i kako je u terenskoj dokumentaciji istaknut nalaz perlica nanizanih ispod vrata i nalaz druge skupine perlica uz desnu stranu lubanje, što upućuje na možebitno postojanje parte.

U grobu 5, uz jednu skupinu perlica pronađen je komad ravne brončane žice koja završava petljom i vrlo korodirani metalni fragment na kojima kao da su ostali tragovi otiska perlica (Sl. 6). Sve pomalo podsjeća na broševe nađene na novovjekovnom groblju oko crkve sv. Nikole Biskupa na Žumberku (Azinović Bebek, Janeš, 2016, sl. 11), iako su mogli biti dio i nekog drugog nakitnog oblika, na primjer krunice, kao što je slučaj krunice sa svetačkim medaljama iz samostanskog kompleksa sv. Nikole u Zadru (Vrkić, 2017, sl. 1)

Dva zanimljiva nalaza potječu iz groba 8 (Sl. 7): riječ je o svetačkoj medaljici i prstenu. Brončani, relativno masivni lijevani prsten jednostavnog je oboda s blagim hrptom po sredini, prema vrhu gdje je spojena kruna obod se širi i dobiva ukras niza malih zarezata koji se pojavljuju i na cijeloj bočnoj površini nalemljene (?) kružne kazete s rekastim rubovima koji umetku

Slika 6. Sv. Ante, ostatak možebitnog broša iz groba 5 (Ozren Novaković)

od crvene staklene paste daju zvjezdasti izgled ili izgled Sunca. Pronađen je na desnom srednjaku pokojnice. Najbližu analogiju nalazim u novovjekovnom sloju groblja kraj crkve sv. Nikole Biskupa na Žumberku: prsten nađen izvan groba brončani je, gotovo identične forme i ukrasa same krune, samo je umetak od prozirne staklene paste (Azinović Bebek, 2009 (PN 12), T4:12). Limeni srebrni prsten slične forme, samo s ukrasom polukružnica i dviju isprekidanih cik-cak linija, ovalne krune s bijelim staklenim umetkom, srećemo i na kasnosrednjovjekovnom groblju sv. Spasa u Vrh Rici (Petrinec 1996, kat. 65).

Brončana medaljica nađena je s desne strane pasa skeleta, radi se o brončanoj lijevanoj, ovalnoj medaljici s ovalnom petljom pri vrhu, likom bradatog sv. Benedikta na jednoj strani i benediktinskim križem na drugoj. Na prednjoj strani uz rub teče natpis: CRUX.S.P.BENEDIC(T)¹⁵, dok je zbog stanja očuvanosti na stražnjoj strani čitljiv samo dio natpisa uz rub: IHS B.S.M., a iako natpis teče cijelim rubom, pojavljuje se i u križu i oko križa. Medaljice s Benediktovim likom osobito su popularne u 17. i 18. stoljeću; ovalne medaljice s prikazom lika sv. Benedikta na aversu i Benediktova križa na reversu pripadaju tipu 1A tipologije S. Fassbindera i datiraju se u

15 T je gotovo nevidljivo zbog oštećenja medaljice.

Slika 7. Sv. Ante: a) prsten iz groba 8, b) prsten-detalji, c) svetačka medaljica iz groba 8, avers, d) svetačka medaljica, revers (Ozren Novaković)

razdoblje zadnje trećine 17. do prve polovine 18. st. (Fassbinder 2003, preuzeto iz Azinović Bebek, 2009). Čini se kako je Benedikt ovdje prikazan s bradom, što potvrđuje dataciju do druge trećine 18. stoljeća (Azinović-Bebek, 2009). Pojava crnih, okruglih perli/zrna iste vrste na prsnom košu, kao i njihov broj, uz nalaz ove medaljice, upućuje na mogućnost kako se tu radilo o takozvanoj »muškoj« krunici otvorenog tipa s deset zrna¹⁶.

Prema dosadašnjim rezultatima istraživanja, čini se kako se radi o novovjekovnom groblju oko crkve, u kojem nam svetačka medaljica iz groba 8 ostaje najsigurnijim predmetom za dataciju. Moguće je da grob 8 predstavlja jedan od prvih grobova ukopanih pored nove crkve, svakako među prve

¹⁶ Vidi primjer takvog tipa krunice u Belaj 2006:264, sl. 2)

tri generacije ukapane uz crkvu. Ostali nalazi ne pružaju puno sigurnih datacijskih točaka, ali treba napomenuti kako je u grobovima 3 i 4 uočena kosa¹⁷, što nam govori o nastavku ukopavanja sve do u 19. ili možda čak i početak 20. stoljeća. Zanimljiva je situacija s određenjem spola pokojnika; obično u istraživanjima starijih razdoblja nalaz perlica pod vratom praktički garantira kako se radilo o pokojnici. No ovdje, osobito zbog, na primjer, masivnosti prstena i možebitne »muške« krunice otvorenog tipa iz groba 8, s činjenicom da ne možemo znati čine li perlice pod vratom zaista ogrlicu ili ostatke krunice koja je mogla skliznuti iz ruku ako su one bile položene visoko na prsnom košu (osobito u slučaju grobova gdje je istražena samo lubanja - grob 3, grob 5), ne možemo zasigurno odrediti spol prema takvim nalazima. Jedini grob gdje se zasigurno nalazila pokojnica je grob 4, u kojem na kosi i lubanji nalazimo ostatke parte, a na prsnom košu ogrlicu¹⁸. Pokojnica iz groba 4 zapravo je najzanimljiviji ukop: nalazima se izdvaja od ostalih grobova - i kvantitativno i kvalitativno, pomalo iznenađuje nemogućnost pronalaska bliskih analogija s hrvatskih lokaliteta, što bi moglo aludirati na dataciju kasniju od novovjekovne, a osobito je zanimljiva mogućnost da se radi o pokojnici koja dolazi iz urbane sredine ili je nekako vezana za nju.

Rezultati istraživanja i nalazi preuzeti sa zagrebačkog Filozofskog fakulteta govore u prilog u potpunosti post-osmanlijskoj gradnji crkve i stvaranju novog sakralnog mjesta jer istraživanje nije rezultiralo otkrićem ikakve starije gradnje ili intaktnog ukopa iz doba prije osmanlijske okupacije. Zanimljivo, i u privatnim zapisima i u preliminarnom izvještaju spominje se velika količina dislociranih kostiju i »pučki predturski nakit« nađen u sondama, izvan grobnog konteksta (Šarić, Šmalcelj, 1988). Nažalost, u nalazima oni nisu uočeni i možemo se samo nadati da su zagubljeni, a ne nepovratno izgubljeni. Lokalitet sv. Antuna u svakom je slučaju vrijedan pažnje i zaslužuje novo istraživanje, osobito s obzirom na aktualizaciju

17 Iz groba 3 je izuzet i uzorak pramena kose.

18 Nažalost, »srebrna rozeta sa staklenim umetkom«, navedena kao nalaz groba 4 u grobnom zapisniku, nije se nalazila među materijalom preuzetim s Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

istraživanja novovjekovnih grobalja na prostoru Hrvatske, ali i činjenicu da je ovaj prostor bio dio Vojne krajine.

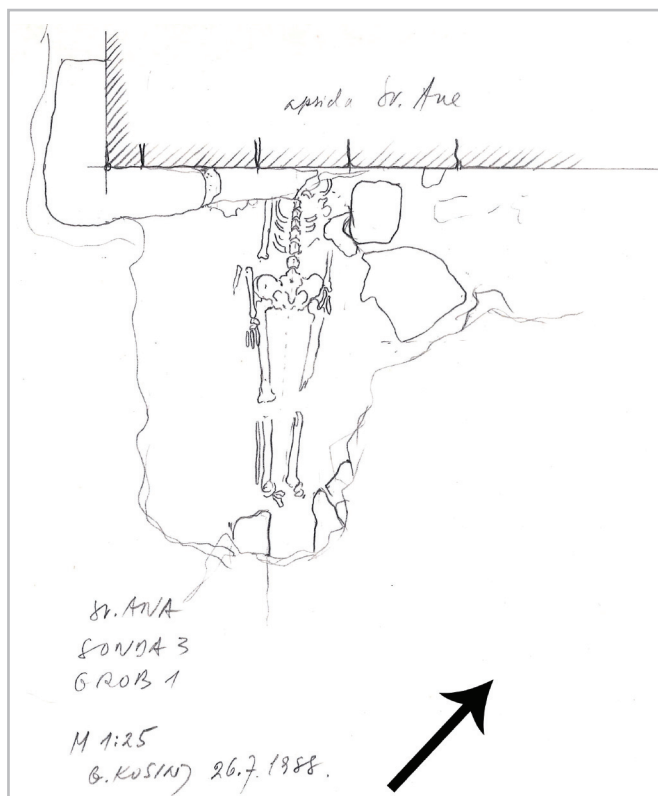
Sv. Ana, Gornji Kosinj

Kapelica sv. Ane pripada župi Gornji Kosinj. Sagrađena je početkom 19. stoljeća i smještena na manjem, sjeverno orijentiranom zaravanku (Šarić, Šmalcelj, 1988). Kapelica je u potpunosti adaptirana početkom 20. stoljeća u historicističkom stilu (Sl. 8)¹⁹. Uz nju su otvorene sveukupno četiri sonde. Sonda 1, dimenzija 8×4 m, otvorena je na platou južno od crkve i nije dala nikakve rezultate. Kopano je do 80 cm dubine. Sonda 2, dimenzija 2×1,5 m otvorena je na privatnoj parceli južno, iznad crkvene ograde. Sonda je kopana do 70 cm dubine, živac se pojavio već na 30 cm dubine, bez ikakvog traga kulturnog sloja u sondi. Sonda 3 otvorena je uz tjemeni zid apside (Sl. 8), s vanjske strane, dimenzija 8×1,5 m, a zatim je produžena uz sjeveroistočni zid apside u širini od 1 m radi eventualnih tragova starije crkve. U sondi je na dubini od 53 cm otkriven jedan grob tik uz tjemeni zid apside: 110 cm od južnog ugla apside, rake dužine 170, a širine 25 cm. Glava pokojnika (ili pokojnice) podvlačila se pod zid crkve, ruke su bile ispružene uz tijelo; grob je bez nalaza i orijentiran sjeverozapad-jugoistok. Raka je formirana doradom, tj. prokopom prirodnog udubljenja u kamenu živcu. Na platou sjeverno od crkvene ograde otvorena je sonda 4, dimenzija 6×2 m; kamen živac bio je dijelom vidljiv već na površini, a sonda je praznjena do 40, to jest 65 cm dubine, do samog živca. Nikakav trag kulturnog sloja nije nađen. Pronalazak groba 1, iako je on bio bez ikakvih nalaza, od osobitog je značaja: samim time što je na njega dijelom naleglo podziđe i sam zid apside, izravan je dokaz kako je grob stariji od crkve. Na ovom položaju, dakle, očito postoji kontinuitet sakralnog mjesta i prije gradnje postojeće crkve. Mogu li se naći i konkretniji, kronološki relevantni dokazi o ranijem ukopavanju, odgovorilo bi se istraživanjem prostora unutar i izravno uz

19 »Riječ je o jednobrodnoj građevini s pravokutnim svetištem i zvonikom na preslicu na pročelju, ograđenom kamenom cinkturom, dimenzija 12,7 × 8,2 metra.«, Registar kulturnih dobara Ministarstva kulture Republike Hrvatske

Slika 8. a) sv. Ana, Gornji Kosinj (Tatjana Kolak)

Slika 8. b) sv. Ana, sonda uz apsidu (M=1:25, autorica: Marija Šmalcelj, digitalna obrada: Ozren Novaković)

samu crkvu, sudeći prema nedostatku nalaza u sondama okolo, podalje od crkve.

Parohijska crkva Mlade Nediljice, Mlakva

U Mlakvi se nalazi parohijska crkva Mlade Nedjelje, u narodu zvana Mlade Nediljice, sagrađena 1895. Crkva je jednobrodna, s poligonalnom apsidom i zvonikom na pročelju (Sl. 9). Smještena je na platou ispod prapovijesne gradine (Šarić, Šmalcelj, 1988). Već prilikom rekognosciranja uočeno je kako je crkvena kamenica starijeg postanka od crkve -nakon čišćenja ustanovljeno je kako se radi o rimskoj urni koja je danas pohranjena u gospićkom muzeju, a uočena je i gotička spolija uzidana u samu crkvu.²⁰ U istraživanju 1988. otvoreno je nekoliko sondi: jedna u svetištu uz oltar, zatim istočno s vanjske strane svetišta uz apsidu, zapadno na platou ispred pročelja crkve i sjeverno od crkvene porte. Prema terenskoj dokumentaciji, odnosno crtežima sondi, grobovi su pronađeni u svetištu (Sl. 10), s vanjske strane svetišta uz apsidu (Sl. 11) i pred samom crkvom (Sl. 12).

Relativna dubina na kojoj se pojavljuju grobovi varira od 0,2-0,85 m. U svetištu je istraženo prvih 6 grobova, neki samo djelomično jer su se zavlačili dalje pod profil sonde. Svi su bili orijentacije sjeverozapad-jugoistok, osim groba 4 koji je bio suprotno orijentiran, a nađeni su ispod pločnika crkve. U prostoru uz vanjsku stranu svetišta, uz apsidu, pronađena su samo 2 groba, 8 i 9, orijentacije zapad-istok; oba su djelomično istražena jer se podvlače pod apsidu. Svi ostali grobovi, osim groba 7, nađeni su u sondi 5, ispred pročelja crkve i svi su orijentirani sjeverozapad-jugoistok, osim groba 23 koji je orijentacije sjever-jug. U ovoj sondi uočena su i najstarija ukopna mjesta, grobovi 22 i 26 s dislociranim kostima ranijih pokojnika uz onaj in situ, ukopani u samu zdravicu na dubini 0,8 i 0,85 m. Za grob 7 ne postoji informacija u kojoj je točno sondi nađen, već samo zapis kako je »u smjeru litice postavljena sonda kako bi se ustanovio način formiranja grob(lj)a« - vjerojatno je to upravo sonda sjeverno od crkvene porte. U svetištu i u

²⁰ Na informaciji se zahvaljujem kolegici dr. sc. Tatjani Kolak.

*Slika 9. Mlada Nediljica,
Mlakva (iz Prostornog
plana općine Perušić)*

sondi pred pročeljem crkve naglašena je teška situacija s određenjem grobova - većina je grobova presječena kasnijim ukopom, neki sami presijecaju više grobova, u grobnom mjestu često se nalaze tragovi i više ranijih ukopa, a izrazito je velik broj dislociranih kostiju u cijelom ukopnom sloju u samom prostoru svetišta. Grobna mjesta uglavnom su formirana u prirodnim udubljenjima u živcu u samom svetištu i uz njega, dok su u sondi uz pročelje crkve formirana ukapanjem u prostu zemlju, ali su rake, zbog konstantnog prekopavanja i presijecanja grobova, zapravo uočene tek u slučaju ukopa izravno u zdravicu (grobovi 22 i 26). Položaj ruku može se ustanoviti kod manjeg broja grobova i varira od ruku prekriženih na trbuhu (grobovi 18, 23 i 24) do onih prekriženih na prsnom košu (grobovi

10, 13, 16, 19) uz par iznimaka (u grobu 17 lijeva ruka je na prsnom košu, desna nedostaje; u grobu 14 lijeva je ruka na trbuhu, desna na zdjelici).

Samo je 5 grobova imalo nalaze, što čini 19% ukupnog broja istraženih grobova. Prema terenskoj dokumentaciji, uz 2 para »parića« ili »baba i dedeka« u grobu 21, nalaz glatkog brončanog prstena na dislociranoj šaci u grobu 12 i nalaz male brončane pređice ili okova s tragom kože u grobu 25, ističe se nalaz moći ili moćnika – (»brončana limena pločica s likom sveca u limenoj kutiji«, nazivan i brevar ili škapular)²¹, u grobu 16 i čak 4 brončana i jedan srebrni glatki prsten, 1 srebrni pečatnjak, 1 željezna i 3 brončane igle u grobu 10.

Kao najbogatiji od istraženih grobova ističe se broj 10: šake pune prstenja (4 na desnoj, 2 na lijevoj šaci), ulomci po jedne brončane i željezne »igle« sa svake strane lubanje, kao i ulomci još 2 brončane »igle«, tj. uvijenog tankog brončanog lima s unutarnje strane desnog femura i uz lijevo koljeno, ali i činjenica da je ukop bio u lijesu (nalaz čavla i tragova drveta u grobu) govore u prilog istaknutoj poziciji, sudeći prema »iglama«, to jest ukosnicama nađenim kraj glave pokojnice u zajednici. Također, grob 10 je jedini grob za koji je ustanovljeno kako je, nakon 10 cm kompaktne zapune groba zemljom, posut vapnenom žbukom ili ostacima vapnene žbuke.

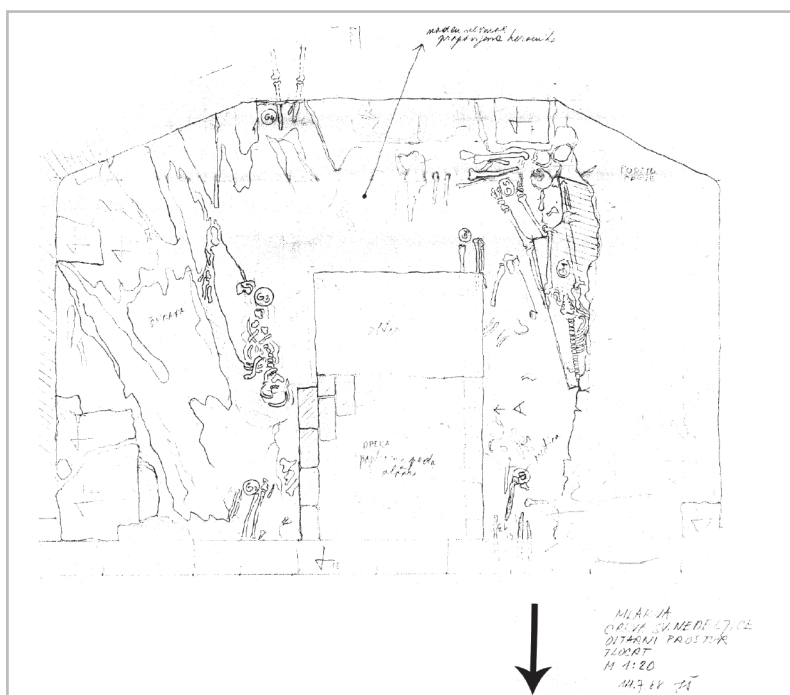
Preuzeti nalazi s Odsjeka za arheologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu su: 7 komada i fragmenata brončanih »parića« (bez oznake pripadnosti grobu (Sl. 13b), 3 cijela i 2 fragmenta dva različita brončana glatka prstena²², fragmentirani prsten pečatnjak, 5 korodiranih i 1 očuvani fragment brončane igle iz groba 10, cijeli brončani glatki prsten iz groba 12 te mala brončana pređica ili okov iz groba 25 (Sl. 13a).

21 Više o pitanju uporabe pravilnog termina za imenovanje ovakve vrste predmeta vidi u: Azinović Bebek, Filipec 2013/14: 284, fusnota 4.

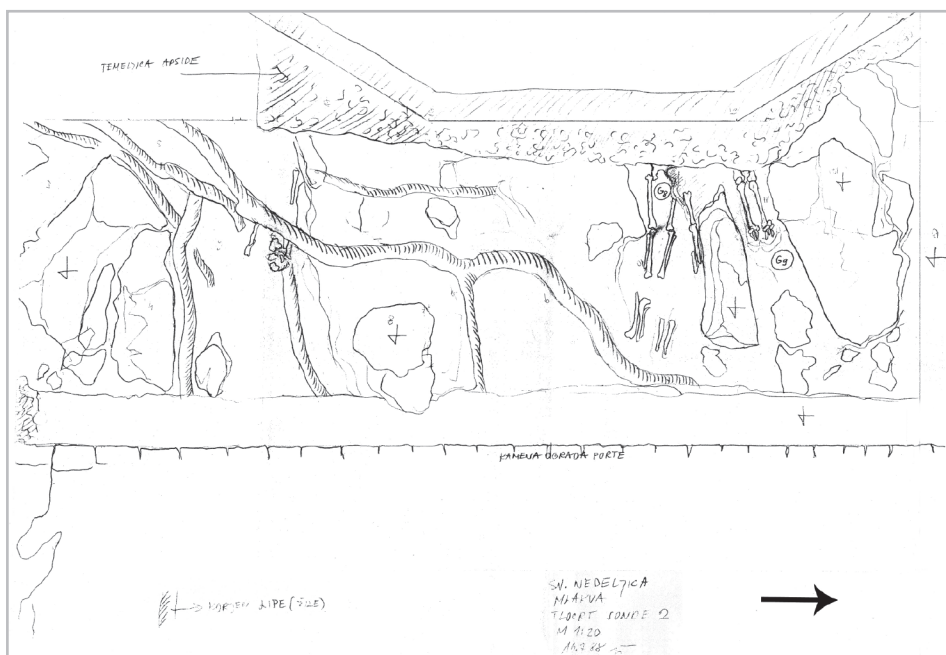
22 Kao što je navedeno, u grobnoj dokumentaciji stoji kako je jedan glatki prsten iz groba 10 također srebrni, no među nalazima preuzetim s Filozofskog fakulteta njega nema: kako cjelovito prstenje i fragmenti odgovaraju navedenom broju prstenja u terenskoj dokumentaciji, moguće je ili da se radilo o kvalitetnijoj bronci koja je odavala dojam patiniranog srebra, koja je u međuvremenu propala te zato danas taj primjerak nije raspoznatljiv, ili o jako nekvalitetnom srebru koje je u međuvremenu toliko propalo da ga je vizualnim pregledom nemoguće razlikovati od bronce.

Slika 10. a) sonda u svetištu (1:20, Marija Šmalcelj, digitalna obrada: Ozren Novaković)

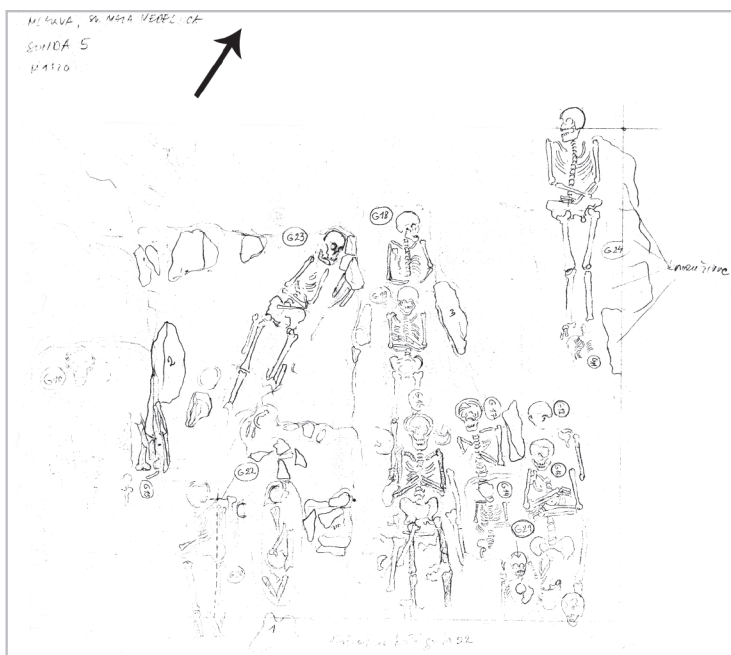
Slika 10. b) terenska fotografija (Marija Šmalcelj)

Slika 11. a) sonda uz apsidu (1:20, Marija Šmalcelj,
digitalna obrada Ozren Novaković),

Slika 11. b) terenska fotografija (Marija Šmalcelj)

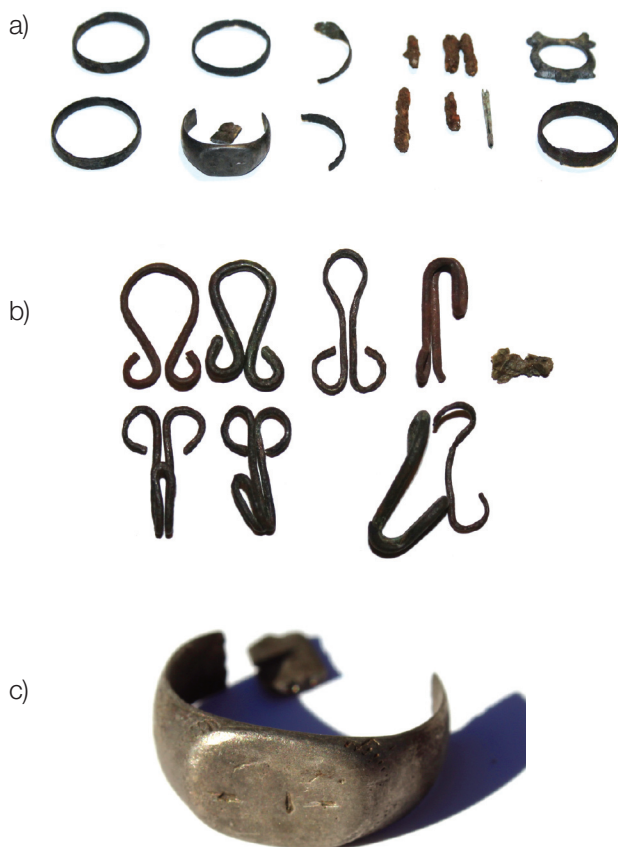
Slika 12. a) sonda pred pročeljem crkve (M=1:20, Marija Šmalcelj, digitalna obrada Ozren Novaković)

Slika 12. b) terenska fotografija (Marija Šmalcelj)

Kao što je utvrđeno ranije u tekstu, »parići« su funkcionalan predmet koji se pojavljuje od razdoblja srednjeg vijeka do današnjeg vremena, bez uže datacijske vrijednosti. Brončane »pariće«, osim u grobu 21, nalazimo i u sloju između ukopanih grobova, otkuda su dospjeli iz ranijih, poremećenih ukopa. Brončani prsten iz groba 12 i fragment limenog prstena iz groba 10 spadaju među najjednostavnije primjerke tog nakita; prsten-vitica ukrašen s dva usporedno urezana žlijeba nastaje savijanjem raskovanog brončanog lima; presjek fragmenta je od 0,2 do 0,3 cm, očuvani prsten je presjeka 0,4 cm. Na limenom fragmentu vidljivo je ovalno proširenje ovoja, to jest ukrasno polje. Takav prsten, s ovalnim ukrasnim poljem ili krunom prstena pojavljuje se i na kasnosrednjovjekovnom groblju kod sv. Spasa u Vrh Rici (Petrinec, 1996, grob 412). U grobu 12 nalazila su se još tri očuvana brončana prstena i jedan fragment istog (presjek je 0,2 cm) te jedan srebrni pečatnjak: brončano je prstenje lijevano i čini se, bez ikakvog ukrasa, najjednostavniji tip prstena-vitice. Srebrni fragmentirani pečatnjak (Sl. 13c) je lijevan u jednom komadu²³, presjeka od 0,5 do 0,9 cm (ukrasno polje) i ovalnog ukrasnog polja koje je formirano zaravnavanjem vanjske strane samog tijela prstena; dodatno je istaknuto s barem dva vodoravna paralelna niza punciranih točkica koji uokviruju bočne strane ukrasnog polja, dok su na samom ukrasnom polju danas vidljiva još samo dva horizontalna i jedan okomiti urezani zarez; naime, prsten je vrlo izlizane površine, puncirani ukrasi su vidljivi još samo u tragovima, pa možemo pretpostaviti kako je dugo bio u funkciji. Vrlo sličan primjerak iz područja Donjih Petrovaca u Vojvodini, istog oblika, načina izrade (lijevanje u jednom komadu), kojem je jedina razlika u motivu ukrasa (paralelne i ukrižene linije), ali je mjesto i tehnika ukrašavanja ista (ukras urezan to jest graviran na ramenima i glavi prstena), datiran je u razdoblje 10.-15. stoljeća (Stanojev, 1989, kat. 222). Prilikom istraživanja crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Gori pronađen je srebrni pečatnjak konveksne okrugle glave, isto nastao lijevanjem u jednom komadu i koji na kruni ima ugravirani ukras, iako je ukras na tom prstenu vrlo dobro očuvan i vjerojatno puno bolje kvalitete i vještine izrade. Prsten je

23 Sam lom je čist, pa se čini kako je oštećenje nastalo nakon iskopavanja.

Slika 13. Nalazi iz Mlade Nediljice, redom s lijeva na desno: a) prstenje i fragmenti prstenja, fragmenti igala iz groba 10, brončani prsten iz groba 12, brončani okov iz groba 25; b) »pariči« c) srebrni pečatnjak iz groba 10, (Ozren Novaković)

također imao proširena ramena ukrašena nizovima crtica, slično našem, a autor navodi kako se takav tip prstenja u našoj literaturi datira u 13.-14. ili čak 14.-15. stoljeće (Belaj, 2011, sl. 13). S obzirom na dataciju prstena, u slučaju groba 12 zasigurno govorimo o kasnosrednjovjekovnom ukopu.

Fragmenti »igala« jako su korodirali, osim jednog: očuvani brončani fragment dio je nekog iglenog predmeta i prema mjestu nalaska, vjerojatno se doista radilo o ukosnici. Šteta je što su drugi fragmenti korodirali - naime, ako je zaista riječ o uvijenom brončanom limu, fragmenti nađeni uz donje ekstremitete mogli bi zapravo biti krajevi vezica (vidi:

Azinović Bebek, Janeš 2016:132, sl. 12). Vrlo mala brončana pređica ili okov (dimenzija 2×1,7 cm) u grobu 25 nađena je s ostacima kožne trake u predjelu pasa: ili je služila kao pređica nekog vrlo, vrlo tankog pojasa, ili se možda radi o okovu kakve torbice ili sličnog koja je visila s pojasa, što nam se s obzirom na dimenzije, čini kao logičnije rješenje. Nažalost, nisu nam poznate analogije.

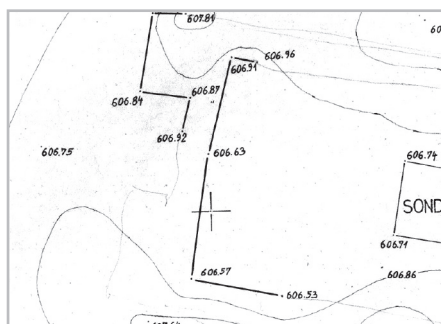
Sudeći prema očuvanim nalazima i terenskoj dokumentaciji, na ovom položaju otkriveno je groblje starije od gradnje same crkve, koje se vjerojatno pruža ispod cijele crkve i seže u kasnosrednjovjekovno razdoblje (grob 10) s kontinuitetom i u novovjekovno doba (brevar naveden kao nalaz u grobnom zapisniku groba 16). Jedan kraj mu je uhvaćen uz vanjsku stranu apside, iako je moguće da je ukopavanje na tom dijelu bilo smanjeno zbog plitkog kamena živca i snažnog korijenja drva lipe. Nažalost, očuvani i preuzeti nalazi ne pružaju mogućnost uže datacije, no spektar nalaza zapisan u grobnoj dokumentaciji: brevar, parići i prstenje aludiraju na trajanje groblja i u novovjekovnom razdoblju (Azinović Bebek, Janeš, 2016), ali treba napomenuti kako su prsteni-vitice s jednakim ukrasom pronađeni i na groblju oko romaničke crkve, lokalitetu Smiljan-Čovini, Crkvine (Kolpak 2014: 146; Sl. 17, Sl. 18), dok je za pariće već ustanovljeno kako se pojavljuju od srednjeg vijeka do današnjih dana.

No upada u oči razlika u inventaru istraženog dijela groblja kod sv. Antuna s ovim grobljem: dok kod sv. Antuna perlice ili zrna predstavljaju najbrojniji nalaz, a najbogatiji grobovi imaju i svetačku medaljicu i brončani privjesak sa staklenom imitacijom dijamanta, ovdje nam perle u potpunosti izostaju. S druge strane, ovdje se u većoj mjeri pojavljuje prstenje i nemamo svetačku medaljicu (iako se ovdje pojavljuje brevar). Uzrok tome može zaista biti različito vrijeme ukopavanja, ali je moguće i kako se radi o dvjema, ekonomski ili običajima, različitim zajednicama koje su se ukopavale. Bez obzira na to, ostaje činjenica kako donja granica trajanja groblja nije ustanovljena.

Sami istraživači bili su drugačijeg mišljenja: smatrali su kako se tu radi o višeslojnom kasnosrednjovjekovnom groblju na kojem se pokapalo seljačko stanovništvo prije osmanlijskih osvajanja, a koje je djelomično

Sl. 14: Mlakvena greda, položaj (Tatjana Kolak, 2013.)

Sl. 15: Ostaci romaničke crkve s položajem sonde, 1989., geodetska snimka

Sl. 16: a) terenska fotografija groba 3 i 4, b) terenska fotografija zida romaničke crkve (Marija Šmalcelj)

devastirano gradnjom crkve (Šarić, Šmalcelj, 1988). Možda je tome uzrok činjenica kako se novovjekovna groblja i njihovi nalazi u hrvatskoj arheologiji podrobnije interpretiraju i objavljuju tek u novije vrijeme (više o tome vidi u Belaj 2006: 260). Jednako tako je moguće da su istraživači, osobito s obzirom na stanje dokumentacije i očuvanost nalaza, bili bolje upoznati i tako mogli bolje interpretirati rezultate istraživanja.

Mlakvena greda

Mlakvena greda predstavlja jedini od 4 položaja koji je istražen, a rezultati su vrlo šturo i objavljeni izvan preliminarnog izvješća (Šmalcelj, 1992). Sam položaj nalazi se uz desnu obalu rijeke Like (Sl. 14). Nekad je do platoa s ruševinom crkve vodio kolni put iz sela Poljan, a krajem 20. stoljeća postojala je još samo uska stazica od kuće informatorice, Milice Pripišić. Sondažno istraživanje izvršeno je 1989. godine. Na visokoj kamenoj litici (90 m relativne visine), na rubu prostranog zaravanka, utvrđeno je postojanje romaničke crkve, dimenzija cca 14×7 m. Otvorene su 2 sonde, jedna u središtu same crkve, druga južno od nje. Crkva je jednobrodna, s oblom apsidom i zvonikom (Sl. 15). Prije kraja 14. stoljeća adaptirana je podizanjem poda u apsidi. Pronađeni su i ulomci zidnih fresaka, a južno od crkve je ustanovljeno srednjovjekovno groblje. Uz crkvu otkrivene su i ruševine većeg građevinskog sklopa. Navodi se kako je ovaj položaj i otkriće ruševina građevinskog kompleksa osobito značajno s obzirom na identifikaciju položaja s toponimom »Banjdvor« i »Banjstol« (Šmalcelj, 1992).

Nažalost, od terenske dokumentacije istraživanja sačuvana je samo tlocrtna skica ostataka crkve i grobni zapisnici za 3 otkrivena groba. Grobovi 2, 3 i 4 (Sl. 16) pronađeni su oko prostora crkve, bez navedenih užih odrednica. Grobovi 3 i 4 ukopani su u prostu zemlju uz živac, a grob 3 je poremetio grob 4. Uz desnu podlakticu groba 3 otkrivena je mala brončana karičica (Sl. 18a), danas otvorenih krajeva, a u grobnom zapisniku skicirana s tragom petlje na jednom kraju. Orijehtacija groba 2 bila je sjeverozapad-jugoistok.

Od nalaza preuzetih s Filozofskog fakulteta, u kutiji označenoj »Mlakvena greda« i sa signaturom Gornji Kosinj (G. K.) označeno je više ulomaka

Slika 17a. ulomci keramike s Mlakvene grede, redom s lijeva na desno: 1. red: ulomak iz razvijenog ili kasnog srednjeg vijeka, 4 novovjekovna ulomka; 2. red: ranosrednjovjekovni ulomak, neodređeni ulomak, srednjovjekovni ulomak; 3. red: šljaka, prapovijesni ulomci (Ozren Novaković)

Slika 17b. ulomci finije keramike iz šuta u apsidi (Ozren Novaković)

Slika 18a. brončana karičica iz groba 3,
Slika 18b. srebrni novac, avers i revers (Ozren Novaković)

keramičkih posuda i jedan pršljen²⁴ (Sl. 17a), a naknadno su predana i 2 ulomka finije keramike (Sl. 17b) i jedan srebrni novac (Sl. 18b). Većina ulomaka pripada razdoblju prapovijesti, prema analogijama dva ulomka ruba čini se kako pripadaju u standardnu keramiku mlađeg brončanog doba kakvu možemo naći na ličkim gradinama, iako s obzirom na nalaz šljake ne treba isključiti ni željezno doba (Drechsler Bižić, 1987, T4: 6,9). Nekoliko ulomaka, prije svega na temelju fine fature glatke na dodir, svijetle boje i tankih stijenki, a na jednom ulomku i zahvaljujući jasno vidljivim linijama brzog okretanja kola, pripisujemo novovjekovnoj keramici, dok bi jedan ulomak ruba, prije svega zbog jasnog traga kola na unutarnjem dijelu ruba, nedostatku ikakvih tragova oblikovanja rukom, vrlo vješte i uredne izrade i blago izvučenog, vješto zaobljenog i ravno odrezanog ruba, mogao pripadati razdoblju razvijenog ili kasnog srednjeg vijeka (vidi npr. Minichreiter, Marković, 2013, T28:1). Svakako je zanimljiv i ulomak trbuha posude relativno grube fature s primjesama kamenčića (šljunka), vidljivim tragovima ručnog oblikovanja i ukrasom češljaste valovnice i žigosanog točkastog niza koji je nastao upotrebom iste alatke, a koji bismo oprezno mogli pripisati ranosrednjovjekovnom razdoblju²⁵. Jedan ulomak trbuha s ukrasom jednostruke valovnice ne može se vremenski pobliže odrediti, osim kao srednjovjekovni, kao i ulomak keramičke posude grube fature s primjesama šljunka, glatke na dodir, čije vrlo vješto oblikovanje oblog, masivnog ruba preklapanjem forme dosad nije uočeno. Zanimljivo, u šutu u apsidi pronađena su i dva ulomka finije, čini se stolne keramike (Sl. 17b): oba su oslikana smeđom bojom i nastala na brzom kolu (trag je jasno vidljiv na unutrašnjosti stijenke), glazirani ulomak na kojem je vidljiv vitičasti motiv uokviren paralelnim horizontalnim linijama nešto je

24 Ovom prilikom zahvaljujem kolegama iz Instituta za arheologiju dr. sc. Hrvoju Kalafatiću, dr. sc. Bartulu Šiljegu, dr. sc. Tajani Sekelj Ivančan i dr. sc. Tatjani Tkalčec koji su savjetima pomogli u preliminarnoj analizi keramike; kolega Šiljeg i kolegica Sekelj Ivančan smatraju kako bi neodređeni ulomak keramike mogao pripadati razdoblju kasne antike.

25 Iako ne nalazim analogni primjerak na kojem se oba ukrasa pojavljuju istovremeno, češljasta valovnica čest je ukras u srednjem vijeku, a žigosanje koje na prvi pogled izgleda kao ukrašavanje tzv. kotačićem, u ranom srednjem vijeku također nije nepoznato (vidi npr. Sekelj Ivančan 2010: 246, T26:160).

deblje stijenke i grublje fakture od neglaziranog ulomka s vrlo zanimljivim slikanim ukrasom, gdje se u polju uokvirenom horizontalnim i okomitim linijama pojavljuje, mogli bismo reći, varijacija križnog ukrasa; zasad nisu pronađene analogije za ove ulomke, ali prema tehnici nastanka i finoći fakture, okvirno su mogli nastati ili u kasnom srednjem vijeku ili u novovjekovnom razdoblju.

Srebrni novac (Sl. 18b), dimenzija 14×16 mm, težine 0,41 g i četvrtastog oblika lagano zaobljenih uglova, što je vjerojatno rezultat oštećenja gdje su se odlomili rubni kružni dijelovi, a očuvala četvrtasta sredina ukrasnog polja, čemu u prilog govori i njegova izlizanost, pronađen je na podu²⁶ apside same crkve. Kolega Luka Štefan novac je oprezno odredio kao bavarski pfening s prikazom redovnika na aversu; takvi se pfeninzi pojavljuju već od 14. stoljeća, a ovaj kosinjski najbliži je pfeninzima kovanim u Münchenu tokom vladavine vojvode Albrechta III. Pobožnog (1438.-1460.) - sličnost se najjasnije vidi u prikazu redovnika, to jest njegove redovničke kape (koja je na našem primjerku ostala jedini jasno vidljivi motiv), dok je na reversu vjerojatno bilo prikazano gotičko slovo A između dviju djetelina/kružića (<https://www.acsearch.info/search.html?id=1849589>).²⁷

U zapisu s planovima i potrebama istraživanja za 1991. (koja uslijed rata nikad nisu ostvarena), za Mlakvenu gredu postoji najveći interes - navodi se plan sondiranja srednjovjekovnog groblja, prapovijesnog i srednjovjekovnog bedema, sondiranje arhitekture na sjevernom dijelu platoa, otvaranje sonde na zapadnom pročelju crkve i pretraživanje prostora ispod same litice²⁸. Jasno nam je i zašto je tome tako: Mlakvena greda je, s obzirom na romaničku crkvu, nalaz novca povezan s apsidom i nalaz karičice u grobu, položaj koji zasigurno svjedoči o naseljenosti u kasnom srednjem vijeku, vjerojatno i do samog osmanlijskog osvajanja. Keramički nalazi aludiraju i na mogućnost postojanja dokaza i ranijeg srednjovjekovnog horizonta, kao i kasnijeg horizonta. Mlakvena greda, s obzirom na toponimiju i nalaze,

26 Na signaturi je konstatirano samo »pod aps.«

27 Ovom prilikom zahvaljujem kolegi Štefanu koji mi je izašao u susret i promptno istražio, odredio i referirao ovaj nalaz.

28 Rukopisna ostavština Marije Šmalcelj

pokazala se kao vrlo obećavajući položaj za daljnja istraživanja, položaj koji bi nam mogao dati konkretna saznanja o životu ovoga kraja prije, a možda i poslije osmanlijskih osvajanja, tj. o kontinuitetu života od srednjovjekovnog do novovjekovnog razdoblja.

Krš-Trokutić, Staro Groblje

U preliminarnom izvještaju s ovog položaja spominju se probna istraživanja i otkriće vjerojatnog seoskog groblja iz vremena prije osmanske okupacije, bez približe datacije (Šarić, Šmalcelj, 1988). U terenskoj dokumentaciji nema nikakvog zapisa o ovom položaju, već samo zapis iz rekognosciranja: mještani Petar Peća Glumac 1986. je tamo kopao neku zemlju i naišao na zelene potkoljenice po kojima su bili ostaci metala. Istraživači su smatrali da to svjedoči ili o japodskom ili kasnosrednjovjekovnom groblju, s većom vjerojatnošću da se u ovom slučaju radi o kasnom srednjem vijeku.

Umjesto zaključka

Svaki od u ovom tekstu obrađenih položaja dao je zanimljive rezultate u arheološkim istraživanjima, pa čak iako istraživači nisu naišli na konkretnije tragove ranosrednjovjekovnog naseljavanja, osim u slučaju Mlakvene grede. No uz novovjekovna groblja uz sv. Antuna i Mladu Nediljicu (čije trajanje, čini se, seže u starija razdoblja), uz nalaz groba starijeg od crkve sv. Ane i dokaze naseljavanja i u prapovijesti i postojanja sakralnog mjesta (groblje i romanička crkva) u srednjem vijeku na Mlakvenoj gredi, Kosinj arheološkoj struci nudi niz prilika za daljnja istraživanja i važne spoznaje o životu stanovništva prije, ali i nakon okupacije Osmanlija. Lokalitet na Mlakvenoj gredi mogao bi poslužiti kao odlična paralela spomenutom lokalitetu Smiljan-Čovini, Crkvine, pa bismo mogli dobiti i detaljniju studiju o životu pred-osmanlijskog stanovništva, dok bi daljnja istraživanja (zasad) novovjekovnih lokaliteta osigurala odlične primjere za komparaciju s takvim grobljima na prostorima Dalmacije i sjeverne Hrvatske, koji su se usred povijesnih prilika ipak razvijali nešto drugačije.

Kosinjski kraj zaista kao da je u okviru naše nacionalne povijesti uvijek izvlačio kraći kraj u okršaju s povijesnom sudbinom. Slično kao u slučaju kosinjske tiskare, koja je nestala u osmanlijskim osvajanjima gotovo po osnivanju, tako su, čini se, i počeci arheoloških istraživanja i ideja struke da rasvijetli stvarnu prošlost toga kraja naprasno prekinuti Domovinskim ratom. Međutim, autorica ovog rada nada se da će prikazani rezultati ipak poslužiti kao poticaj za daljnja istraživanja kosinjskog kraja, kao najmanje što dugujemo ne samo kosinjskom stanovništvu i prostoru, već i našoj nacionalnoj povijesti.

Literatura

AZINOVIĆ BEBEK, ANA. 2009. Nalazi oko crkve u Žumberku. VAMZ, 3. s., XLII., 463-488.

AZINOVIĆ BEBEK, ANA; JANEŠ, ANDREJ. 2016. Groblje oko crkve sv. Nikole Biskupa u Žumberku. Groblja i pogrebni običaji u srednjem i ranom novom vijeku na prostoru sjeverne Hrvatske, ZIA, vol. 4, 123-139.

BAKARIĆ, LIDIJA. 1988. Probna istraživanja u Gornjem Kosinju. VAMZ, 3. s., XXI., 158-9.

BEKIĆ, LUKA. 2017. Novovjekovni i moderni metalni nalazi iz okoliša crkve sv. Nikole u Zadru. Sveti Nikola u Zadru, arheološko iskopavanje u samostanskom sklopu sv. Nikole u Zadru 2014.-2016., 1 dio (ed. L. Bekić), *Exhibitiones archaeologicae ecclesiae s. Nicolai 1, Zadar.*, 187-205.

BELAJ, JURAJ. 2006. Interpretiranje novovjekovnih nalaza iz grobova crkve sv. Martina na Prozorju / Interpretation of the Modern Age finds from the graves of the church of St. Martin at Prozorje. *Pril. Inst. arheol. Zagrebu*, 23/2006., 257-294.

BIRIN, ANTE. 2015. Gorski kotar, Lika i Krbava. Nova zraka u europskom svjetlu - Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550 - oko 1150), (ur. Nikolić Jakus, Zrinka), Matica Hrvatska, Zagreb, 415-426.

BOGOVIĆ, MILE. 1988. Pomicanje središta Krbavske biskupije od Mateja Marute do Šimuna Kožičića Benje. *Zbornik Krbavska biskupija u srednjem vijeku, Kršćanska sadašnjost, Zagreb-Rijeka*, 41-81.

- BRATULIĆ, JOSIP. 1998. Glagoljica i glagoljaši na području Krbavske biskupije. Zbornik Krbavska biskupija u srednjem vijeku, Kršćanska sadašnjost, Rijeka-Zagreb, 103-112.
- DRECHSLER BIŽIĆ, RUŽICA. 1987. Nasebinski objekti na nekim gradinama u Lici. VAMZ, vol. 19, no. 1, rujan 1987., 107-128.
- KOLAK, TATJANA. 2014. Smiljan-Čovini, Crikvine 2004.-2014. desetljeće arheoloških istraživanja. Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu, vol. 41, 2014., 131-158.
- MINICHREITER, KORNELIJA; MARKOVIĆ, ZORKO. 2013. Beketinci Bentež. Naselja iz eneolitika, ranoga i kasnoga srednjega vijeka/Beketinci Bentež. Eneolithic, early mediaeval and late mediaeval settlements. MIA, vol. 3, Institut za arheologiju, Zagreb.
- PETRINEC, MAJA. 1996. Kasnosrednjovjekovno groblje kod crkve sv. Spasa u Vrh Rici. Katalog / Late Mediaeval Cemetery near the Church of St Saviour at Vrh Rika –Catalogue. SHP III (23), Split, 7-138.
- SEKELJ, IVANČAN, TATJANA. 2010. Podravina u ranom srednjem vijeku. MIA vol. 2, Institut za arheologiju, Zagreb.
- ŠARIĆ, IVAN, ŠMALCELJ, MARIJA. 1990. Gornji Kosinj. Rekognosciranje i sondiranja. Arheološki pregled 1988., Ljubljana, 220-222
- ŠMALCELJ, MARIJA. 1992. Kosinj-Mlakvena greda. The war in Croatia. Archeological sites, Handbooks of cultural affairs, vol. 5, Ministry of education and culture, 12.
- ŠIŠIĆ, FRANJO. 1920. Pregled povijesti hrvatskoga naroda od najstarijih dana do 1. decembra 1918. Prva knjiga (do 1. feb. 1790.) s četiri historijske karte. Knjižara Kr. Sveučilišta i Jugosl. Akademije, Zagreb.
- VRKIĆ, ŠIME. 2017. Svetačke medaljice i drugi religiozni predmeti iz sv. Nikole u Zadru. Sveti Nikola u Zadru, arheološko iskopavanje u samostanskom sklopu sv. Nikole u Zadru 2014.-2016., 1 dio (ed. L. Bekić), *Exhibitiones archaeologicae ecclesiae s. Nicolai 1*, Zadar, 171-187.
- VRKIĆ, ŠIME. 2017. Grobovi i groblja u samostanskom kompleksu sv. Nikola u Zadru. Sveti Nikola u Zadru, arheološko iskopavanje u samostanskom sklopu sv. Nikole u Zadru 2014.-2016., 1 dio (ed. L. Bekić), *Exhibitiones archaeologicae ecclesiae s. Nicolai 1*, Zadar, 171-187.